

Novák Veronika

MEGSZENTELT ÚTVONALAK – MEGSZERZETT ÚTVONALAK

Körmeneti térhasználat és hatalom a 15–16. századi Párizsban

Virágokkal behintett utca, drága szőnyegekkel borított házak, díszruhába öltözött papság és városi előkelők, gyertyák és templomi zászlók, arany ereklyetartók, Krisztus teste egy baldachin alatt, harangzúgás, hatalmas tömeg az utca két oldalán és a szigorúan elrendezett menetben – a középkor végét és a kora újkort szokás a „körmenet civilizációjának” is nevezni.¹ A körmenet alapvetően vallásos ceremónia, az egyházi év sokféle ünnepének jellegzetes alkotó része, ám egyrészt a körmeneti formát számos világi ünnep is alkalmazta,² másrészt pedig maga a liturgikus esemény is beleilleszthető az általánosabb kulturális és társadalmi gyakorlatok kontextusába, és ez a fajta, nyitottabb szemléletű tanulmányozása rendkívül hatékonyan világíthatja meg a korszak fontos átalakulásait.³ A jelenségkör társadalomtörténeti szándékú vizsgálata a magyar történeti kutatásban is új lendületet kapott, hiszen historiográfiai áttekintő, problémafelvető írások és városi esettanulmányok is születtek az ezredforduló óta a vallásos életet általánosabban vizsgáló eddig irodalom nyomában.⁴ Mind a magyar, mind a nemzetközi kutatásokban a rekonstrukció, vagyis a körmeneti gyakorlatok megjelenésének, átvételének kronológiája és csatornáit, a körmenet formai jellegzetességei és ezek átalakulásainak tanulmányozása mellett óriási szerepet kap a körmenet szimbolikus tartalmának, társadalmi, politikai üzenetének vizsgálata. Szinte már közhelyszerű elmondani, hogy az alapvető vallási tartalom mellett⁵ a körmenetek az adott közösség harmonikus egységét, rendezett hierarchiáját, egyszóval idealizált képét jelentik meg az egész la-

¹ *Jean Delumeau*: *Rassurer et protéger. Le sentiment de sécurité dans l'Occident d'autrefois.* Paris 1989. 90.

² *Moving subjects. Processional performance in the Middle Ages and the Renaissance.* Ed. Kathleen Ashley – Wim Hüsken. Amsterdam–Atlanta 2001.

³ *Charles Zika*: *Hosts, processions and pilgrimages. Controlling the sacred in fifteenth-century Germany. Past and Present* 118. (1988: 1. sz.) 26.

⁴ *Goda Károly*: „*Ecce panis angelorum*” A középkori bécsi és budai úrnapok és körmenetek közép-európai kitekintésben. *Történelmi Szemle* 57. (2015: 2. sz.) 183–218.; *Fedeles Tamás*: Vallásos áhítat, közösségtudat, reprezentáció. A késő középkori körmenetek főbb jellemzői. *Aetas* 22. (2007: 3. sz.) 59–82.; *Majorossy Judit*: A Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori pozsonyi polgárok életében. *Történelmi Szemle* 46. (2004: 1-2. sz.) 69–111.; *Majorossy Judit*: A polgári térhasználat elemei a késő-középkori Pozsonyban. *Urbs* 4. (2009) 93–97.

⁵ *Zika, Ch.*: *Hosts i. m.; Stijn Bossuyt*: The liturgical use of space in thirteenth-century Flanders. In: *Defining the holy. Sacred space in medieval and early modern Europe.* Ed. Andrew Spicer – Sarah Hamilton. Aldershot 2005. 187–206.

kosságot mozgásba lendítő nagy ünnepek, mint az Úrnap vagy a város védőszentjének emléknapja alkalmából; hogy ugyanezek a ceremóniák a városi közösséget alkotó világi és egyházi testületek, családok és politikai csoportok rivalizálásának, erőviszonyainak leképeződései is lehetnek ezzel egy időben;⁶ és hogy a városi közösség mellett a fejedelmek, területi hatalmak is befolyásolni próbálják a szimbolikus üzenet megfogalmazását és hasznosítását saját tekintélyük és aktuális céljaik közlése érdekében.⁷

A szimbolikus tartalmak sokfélesége azzal is magyarázható, hogy a processziók igen rugalmas ceremóniák, szervezőik, szereplőik, útvonalaik, időtartamuk, ünnepélyességük és az alkalmazott kiegészítő eszközök tárháza számtalan variációs lehetőséget kínálnak.⁸ Bernard Guenée 1400 körüli párizsi körmenetek leírásai alapján vizsgálja például, hogy milyen elemek hozzáadásával lehetett a körmenet ünnepélyességét, hatékonyságát biztosítani. Rámutat, hogy a körmenetben kötelezően hordozott keresztek mellett az egyházi zászlók, különféle szentek ereklyéi, a résztvevők által vitt gyertyák és fáklyák száma, az egyházi és világi szereplők ünnepélyes ruházata vagy éppen vezeklő öltözete, a harangzúgás és az éneklés emelik ki a ceremóniát a „rendes” körmenetek sorából.⁹ Külön hangsúlyt helyez az egyházi és világi menetekben alkalmazott fények hatására és üzenetére Élodie Lecuppre-Desjardin, amikor a burgundi hercegek és a flamand városok részvételével zajló processziók politikai felhasználását vizsgálja – véleménye szerint a középkorban különlegesen erős a kivilágítás, a ragyogás szimbolikája, a vallásos tartalom mellett egyértelműen a világi hatalmat, a gazdaságot jeleníti meg a gyakran félhomályba, sötétségbe burkolódzó hétköznapokkal szemben. A körmenetekben, hercegi bevonulásokban alkalmazott fáklyák, gyertyák, arany- és ezüstdíszítések, anyagok így a bemutatott történetek, egyéb vallási és uralkodói szimbolika mellett vagy éppen azokat ellensúlyozva jelenítik meg a különféle szereplők erőviszonyait.¹⁰ Különösen változékony lehet a körmenetek térbelisége, amely a konkrét helyszínek azonosítása mellett az egyes térformák kirajzolódását, a helyszínek alapjelenésének vizsgálatát is szükségessé teszi.¹¹ A processziók tere hordozhat általa-

⁶ *Pascal Collomb*: Les processions des Rogations à Lyon au Moyen Âge: les parcours, le mythe et l'auctoritas cathédrale (XIIe–XVIe siècle). Sources. Travaux historiques 51-52. (2000) 80. passim; *Jean-Marie Le Gall*: Porter le daïs du Saint-Sacrement à Saint-Jacques-de-la-Boucherie au XVIe siècle. In: *Etre Parisien*. Éd. Claude Gauvard – Jean-Louis Robert (Paris et Ile-de-France. Mémoires 55.) Paris 2004. 493–517.; *Sabine von Heusinger*: The topography of sacred space and the representation of social groups: confraternities in Strasbourg. In: *Politics and reformations: Communities, politics, nations, and empires*. Ed. Christopher Ocker et al. Leiden–Boston 2007. 74–77.

⁷ *Goda K.* „Ecce...” i. m. 187., 216–218.

⁸ *Wim Blockmans – Esther Donckers*: Self-representation of court and city in Flanders and Brabant in the fifteenth and early sixteenth centuries. In: *Showing status. Representation of social positions in the late Middle Ages*. Ed. Wim Blockmans – Antheun Janse. Turnhout 1999. 84.

⁹ *Bernard Guenée*: Liturgie et politique. Les processions spéciales à Paris sous Charles VI. In: *Saint-Denis et la royauté*. Paris 1999. 35–37.

¹⁰ *Élodie Lecuppre-Desjardin*: Les lumières de la ville: recherche sur l'utilisation de la lumière dans les cérémonies bourguignonnes (XIVe–XVe siècles). *Revue Historique* 301. (1999: 1. sz.) 23–43.

¹¹ *Majorossy J.*: A polgári térhasználat i. m. 86–91., *Miri Rubin*: Corpus Christi. The eucharist in late medieval culture. Cambridge 1991. 267–269., *Laurence Fritsch-Pinaud*: La vie paroissiale à Saint-Jacques-de-la-Boucherie au XVe siècle. Paris et Ile-de-France. Mémoires 33. (1982) 78–79.

nos üzenetet a bejárt útvonal megszentelésével, a valós helyek spirituális átlényegítésével, amikor a város vagy a templom a mennyei Jeruzsálemmé válik;¹² kijelölheti egy közösség határait, és megvédelmezheti azt a fenyegető veszélyektől, például az Úrnapi körmenetben, amely gyakran a lehető legpontosabban körüljárja az egyházközség területét, vagy a Keresztjáró napokon (*Rogations*) tartott processziók során, amelyek a város vagy falu belső tereit a kapuk és egyéb határok hangsúlyos átlépésével összekötik a közösség külső területeivel, szántóföldekkel, külvárosi szentélyekkel;¹³ illetve kiemelhet, felértékelhet, jelentésselivé tehet egyes városi helyszíneket, épületeket, és ezáltal hozzájuk kötődő személyeket és testületeket is, hogy rámutasson ez utóbbiak erejére, a közösséget megosztó határvonalakra, bizonyos értékekre.¹⁴

Ez a változatosság, sokszínűség maguknak a rítusoknak a működésére, előállítására is fényt vet. A rítusok kutatása néhány évtizeddel ezelőtt megpróbált egyértelmű jelentéseket, rendkívül kötött formákat társítani a középkori és kora újkori hatalmi ceremóniákhoz. Erre válaszul azonban olyan irányzatok alakultak ki, amelyek egy szkeptikusabb hozzáállást vallanak magukénak: megkérdőjelezik az egyértelmű jelentéseket, és megpróbálják feltárni a különféle társadalmi csoportok szemében gyakran különböző szimbolikát.¹⁵ Jacoba van Leeuwen egy a szimbolikus kommunikációt körüljáró kötet előszavában néhány hívószó köré csoportosítja a rítusok dinamikusabb vizsgálatát. Az első ilyen a változás, állandó átalakulás problémája, amely azt jelenti, hogy a magukat gyakran hagyományosnak, állandónak beállító ceremóniák valójában folyamatos újraértelmezések, régi elemeket hasznosító „barkácsolások” termékei, amit a kutatásnak észre kell vennie. A másik a recepció kérdése, vagyis hogy a különböző társadalmi csoportok milyen eltérő módokon fordulnak ugyanazon rítusok felé. A harmadik pedig a forrásokban való megjelenítés problémája, azaz annak figyelembe vétele, hogy a középkori szerzők által előállított leírások válogatás eredményei, a szelekció mögött ideológiai megfontolások is tetten ér-

¹² Bossuyt, S.: The liturgical i. m. 192–196.

¹³ Noël Coulet: Procession, espace urbain, communauté civique. In: Liturgie et musique IX–XIVe siècle. (Cahiers de Fanjeaux 17.) Toulouse 1982. 381–397.; Marc Venard: Itinéraires de processions dans la ville d’Avignon. Ethnologie française 7. (1977: 1. sz.) 55–62.; Collomb, P.: Les processions i. m. 71–79.; André Vauchez: Liturgie et culture folklorique: les Rogations dans la „Légende dorée” de Jacques de Voragine. In: Les laïcs au Moyen Age. Pratiques et expériences religieuses. Paris 1987. 151.; Ludolf Kuchenbuch – Joseph Morsel – Dieter Scheler: La construction processionnelle de l’espace communautaire. In: Écritures de l’espace social. Éd. Didier Boisseuil et al. Paris 2010. 167–175.

¹⁴ Marc Boone: Urban space and political conflict in late medieval Flanders. Journal of Interdisciplinary History 32. (2002: 4. sz.) 621–640.; Natalie Zemon Davis: The sacred and the body social in sixteenth-century Lyon. Past and Present 90. (1971: 1. sz.) 40–70.; François Bordes: Une perception de l’espace urbain: cortèges officiels et processions générales à Toulouse du XIVe au XVIIe siècle. Mémoires de la Société d’Archéologie du Midi de la France 64. (2004) 135–153.

¹⁵ Jean-Marie Moeglin: Performative turn, communication politique et rituels au Moyen Age. Le Moyen Age 113. (2007: 2. sz.) 393–406.; Philippe Buc: Dangers of ritual: between early medieval texts and social scientific theory. Princeton 2001.; Gerd Althoff: The variability of rituals in the

hetők, és az így kapott rítusleírás igen gyakran idealizált, azt mutatja be, milyennek kellett volna lennie a ceremónia lezajlásának.¹⁶

Párizsi körmenetek és források

Jelen tanulmányban éppen ilyen változó, átalakuló körmeneti gyakorlatokat veszek vizsgálat alá a 15–16. századi Párizsban, hogy rávilágítsak, milyen módon vették használatba a rítusok megszervezői a városi tér jelentéssel bíró elemeit, hogyan „sajátították ki” ezt a már meglévő jelentést a saját céljaikra, hogyan használták ki a körmeneti forma rugalmas keretét, hogy abba igen sokféle tartalmat töltsenek. Vizsgálódásaimban nem a liturgikus év rendje szerint, évente ismétlődő rendes processziókra összpontosítok,¹⁷ hanem a különleges körmenetekre, azoknak is arra a fajtájára, amelyek az aktuális problémákhoz, időjárási katasztrófákhoz, a királyság válságához, a király betegségéhez vagy éppen fontos, pozitív eseményekhez, győzelmekhez, békekötésekhez kapcsolódtak.¹⁸ Ezek a rendkívüli körmenetek, mivel kiemelkednek a megszokott, hétköznapi események közül, nagy eséllyel jelennek meg a helyi krónikák feljegyzései között. Szerencsére a 15–16. századi Párizsban számos olyan szerzetest, jogászt, plébánost találunk, akik akár a maguk örömeire, akár közösségük, intézményük emlékezetének megőrzése miatt lejegyezték a jelentősnek ítélt történéseket – műveiket régóta ismeri és használja a modern historiográfia, ám a műfaj képlékenysége miatt igen változatos címek alatt (krónika, napló, feljegyzések) néven.¹⁹ A körmenetekért felelős párizsi vallási és világi testületek soka-

Middle Ages. In: *Medieval concepts of the past: ritual, memory, historiography*. Ed. Gerd Althoff – Johannes Fried – Patrick J. Geary. New York 2000. 71–87.

¹⁶ *Jacoba van Leeuwen*: Introduction. In: *Symbolic communication in late medieval towns*. Ed. Jacoba van Leeuwen. Leuven 2006. XI–XVI. Elméleti megfontolásokra lásd még: *Lawrence M. Bryant*: Configurations of the community in late medieval spectacles: Paris and London during the dual monarchy. In: *City and spectacle in medieval Europe*. Ed. Barbara A. Hanawalt – Kathryn L. Reyerson. Minneapolis–London 1994. 3–33.

¹⁷ *Fritsch-Pinaud, L.*: La vie paroissiale i. m.; *Le Gall, J.-M.*: Porter le dais i. m. 516–517. Általánosságban lásd: *La Religion civique à l'époque médiévale et moderne*. Éd. André Vauchez. Roma 1995.; *Charles Pythian-Adams*: Ceremony and the citizen: the communal year at Coventry, 1450–1550. In: *The medieval town. A reader in English urban history*. Ed. Richard Holt – Gervase Rosser. New York 1990. 106–128.

¹⁸ *Guenée, B.*: Liturgie i. m.

¹⁹ A felhasznált narratív források: *Journal de Nicolas de Baye*, greffier du Parlement de Paris 1400–1417. I–II. Publié par Alexandre Tuetey. Paris 1885–1888. (Baye); *Journal d'un bourgeois de Paris 1405–1449*. Publié par Alexandre Tuetey. Paris 1881. (Journal d'un Bourgeois 1405–1449); *Journal de Clément de Fauquembergue greffier du Parlement de Paris 1417–1435*. I–III. Publié par Alexandre Tuetey – Henri Lacaille. Paris 1903–1915. (Fauquembergue); *Journal parisien de Jean Maupoint, prieur de Sainte-Catherine-de-la-Couture 1437–1469*. Publié par Gustave Fagniez. Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Île-de-France 4. (1877) 1–114. (Maupoint); *Journal d'un Bourgeois de Paris sous le règne de François Ier 1515–1536*. Publié par Ludovic Lalanne. Paris 1854. (Journal d'un Bourgeois 1515–1536); *Livre de Raison de Me Nicolas Versoris, avocat au Parlement de Paris 1519–1530*. Publié par Gustave Fagniez. Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Île-de-France. 12. (1885) 99–222. (Versoris); *Chronique parisienne de Pierre Driart, chambrier de Saint-Victor 1522–1535*. Publié par Fernand Bournon. Mémoires de la Société de

sága és változatos forrásadottságaik miatt az intézményi adminisztratív iratok, regisztrumkötetek, jegyzőkönyvek alapján is csak töredékes képet alakíthatunk ki a város konkrét ünnepi alkalmairól,²⁰ ezért a kutatás alapvető forrásként tekint a korszak narratív szövegeire.²¹

A 15. század eleji Párizsban a körmenetek legpontosabban két egymást követő parlamenti írnok (Nicolas Baye és Clément de Fauquembergue) naplójában jelennek meg, mivel a bíróságnak hivatalból részt kellett vennie a különleges körmenetek jelentős hányadában, így a jegyzők lelkiismeretesen számot adtak az elmaradt bírósági munka okairól. A 15–16. századi többi napló kevésbé megbízható módon számol be a körmenetekről és azok térbeli kereteiről – számos ceremóniát megemlítenek, de néha csak a körmenet megtartásának tényét rögzítik. Bár több 16. századi naplóírónk (Nicolas Versoris, Pierre de l’Estoile) is a párizsi királyi bíróságok jogászai közé tartozott, írásaik nem a bírósági működés keretei között születtek, mint a két 15. századi jegyző feljegyzései, így kevésbé kötődnek a bíróságok hivatalos tevékenységeihez, nem automatikusan jegyezték tehát fel a körmeneteket, amelyeken testületileg vettek részt. Ugyanez igaz a többi szerzőre is, írásaikban szubjektív módon válogatnak az események között, csupán képlékeny tendenciákat fedezhetünk fel érdeklődésükben, de a feljegyzéseik nyilván nem statisztikai módon mutatják be a párizsi körmeneteket. Az egy időmetszetre vonatkozó szövegek, valamint más forrásműfajok adatainak összevetéséből kiderül, hogy egyik forrás sem tarthat igényt teljességre. Amit így megkísérelhetünk, az a tájékozott, közügyek iránt érdeklődő városlakók figyelmét és érdeklődését felkeltő ceremóniák számba vétele, és az ezekben megfigyelhető arányok, jelenségek értelmezése.

A korszak és a városi tér

Az aktualitás és a liturgia kapcsolódása miatt nem érdektelen a vizsgált korszak legfontosabb problémáinak, jellegzetes vonásainak rövid felsorolása. A százéves háború második fele, vagyis a 15. század eleje rengeteg katonai eseménnyel, békekötéssel, vereséggel és győzelemmel járt, miközben a királyi hatalom is megingott: 1392 és 1422 között VI. Károly király örülési rohamokkal küzdött, ami miatt az 1410-es évekre az ország nyílt polgárháborúba süllyedt,

l’Histoire de Paris et de l’Île-de-France 22. (1895) 67–178. (Driart); Jehan de la Fosse: Les Mémoires d’un curé de Paris (1557–1590) au temps des guerres de religion. Publié par Marc Venard. Genève 2004. (La Fosse); Pierre de l’Estoile: Registre-journal de Henri III. (1574–1589). Publié par Jacques-Joseph Champollion-Figeac – Aimé Champollion. In: Nouvelle collection de mémoires pour servir à l’histoire de France. Joseph-François Michaud – Jean-Joseph-François Poujoulat. Série II, tome I/1. Paris 1837. (Estoile); Journal de François bourgeois de Paris, 23 décembre 1588 – 30 avril 1589. Publié par Eugène Saulnier. Paris 1913. (François)

²⁰ A Notre-Dame székeskáptalanának iratanyagát hasznosítja például *J. Emmanuel des Graviers*: „Messeigneurs du chapitre” de l’église de Paris à l’époque de la guerre de Cent Ans. In: Huitième centenaire de Notre-Dame de Paris. Paris 1967. 185–222. és *Michèle Fogel*: Les cérémonies de l’information dans la France du XVIe au XVIIIe siècle. Paris 1989. A párizsi egyetem iratgyűjteménye alapján állította össze az egyetemi körmenetek listáját 1393 és 1492 között *Antoine Destemberg*: L’honneur des universitaires au Moyen Age. Étude d’imaginaire social. Paris 2015. 165–168. és 178–182.

majd északi része a burgundi herceggel szövetséget kötő, hódító angol király kezébe került. 1422-től így V. Henrik angol király fia, a csecsemő VI. Henrik volt Anglia és Franciaország királya, akinek az uralmát az ország északi területein, így Párizsban is elfogadták; az 1420-as években az angol hadi győzelmeket itt is megünnepelték. Az angol–burgundi uralommal szemben eleinte kevés, majd 1429-től egyre több sikerrel lépett fel VI. Károly kitagadott fia, VII. Károly, aki 1436-ban visszaszerezte Párizst, majd hosszú csatározások során 1453-ra apránként kiszorította az angolokat a francia területekről. A 15. század első éveiben gondot jelentett még az egyházszakadás is, amelyet az egymást követő egyetemes zsinatok oldottak végül meg.²² Ezek a válságos és megosztott évtizedek tükröződnek vissza a különleges körmenetekben.

A 16. századi naplókban hasonló események, a század elején az itáliai háborúk, a század második felében a polgárháborús megosztottságot eredményező vallásháborúk nyomait fedezhetjük fel, tartós betegség helyett Habsburg fogság, rövidebb ideig tartó egészségügyi problémák, gyermektelenség sújtják az uralkodókat. Az előző századi helyzettel összevetve még intenzívebben jelent meg a vallási megosztottság, ami többek között konfliktusok forrásává és a felekezeti identitás egyik kulcstényezőjévé tette a katolikus egyház által szervezett körmeneteket, amelyeket a kortársak szembeállítottak az istentiszteletre igyekvő protestánsok meneteivel.²³ Mindkét évszázadban kínálóztak tehát alkalmak, mégpedig meglehetősen hasonló válságos helyzetek a király személyéért, hadi sikeréért, az ország egységéért, virágzásáért, békéjéért, az egyház megosztottságának feloldásaért könyörgő menetek számára, ahogy diplomáciai megegyezések, egyértelmű és a pártviszályok szerint eltérően értelmezhető katonai események is bőven akadtak, melyek megünnepelésére az uralkodók és a városi testületek a közösségi ceremóniák eszközeihez nyúltak. A sok elemében hasonló kontextus mellett azonban a rítus formai, térbeli lejátszódásában átalakulásokat figyelhetünk meg.

Ezeknek a térbeli változásoknak a megértéséhez szükséges előzetesen felvázolnunk a korabeli párizsi városi, elsősorban egyházi tér jellegzetes alapvonalait.²⁴ Párizs azért rendkívül izgalmas terepe a vallásos rítusok tér-szempon-tú vizsgálatának, mert igen széles a ceremóniák szervezőinek választási lehetősége. Kisebb városokban néhány, esetleg tucatnyi egyházi célpont közül választhattak a szervezők, Párizsban körülbelül 34 plébánia, ennél is több szerzetesrendi templom és kápolna kínálkozott erre a szerepre – a korszakban elter-

²¹ Jacques Chiffolleau: Les processions parisiennes de 1412. Analyse d'un rituel flamboyant. *Revue Historique* 284. (1990: 1. sz.) 43.

²² Franciaország története I. A kezdetektől a Bourbon-restaurációig. Szerk. Georges Duby. Bp. 2005. 437–450., 454–456.; *Novák Veronika*: Hírek, hatalom, társadalom. Információáramlás Párizsban a középkor végén. Bp. 2007. 37–50.

²³ Duby, G.: Franciaország története i. m. 490–502., 533–538.; Natalie Zemon Davis: Az erőszak rítusai. In: *Uő.: Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*. Bp. 2001. 154–155.; *Jérémie Foa*: An unequal apportionment. The conflict over space between protestants and catholics at the beginning of the Wars of religion. *French History* 20. (2006: 4. sz.) 369–386.

²⁴ A párizsi topográfiaíró lásd: *Philippe Lorentz – Dany Sandron*: Atlas de Paris au Moyen Age. Paris 2006.; *Jean Favier*: Paris au XVe siècle. (La nouvelle histoire de Paris) Paris 1974.; *Jean-Pierre Babelon*: Paris au XVIe siècle. (La nouvelle histoire de Paris) Paris 1986.

jedt mondás alapján a városban száz templomtorony látszott. A város plébániahálózata 1300 körül rögzült, vizsgált korszakunkban így gyakorlatilag változatlan keretek között zajlott a párizsiak vallásos élete.

A város három eltérő részre tagolódott mind társadalmi szerkezet, mind egyházi topográfia szempontjából: a központi területet a Cité szigete jelentette, melyet a Szajrán átívelő két-két híd kötött össze a város jobb- és balparti negyedeivel. A Cité szigetén állt a Notre-Dame katedrális, a város egyházi központja és a körülötte álló káptalani épületszoportok. Vele átellenben, a sziget másik részén terültek el a királyi intézményeknek otthont adó *Palais* (Palota) változatos épületszárnyai; ezek mintegy körülzárták a királyi vallásosság központját jelentő Sainte-Chapelle kápolnát, amelyet Szent Lajos király építtetett és látott el csodálatos ereklyékkel a 13. században. A két pólus közötti zegzugos kis utcákban sok templom és kápolna állt, közülük 12 plébániaként működött, amelyek néhány háztömbnyi hívővel rendelkeztek csupán.

Egyházi intézmények szempontjából igen jellegzetes volt a bal parti egyetemi negyed, az *Université*: itt a hét plébániatemplom mellett a koldulórendek rendházait találhatjuk meg, amelyek egymástól tisztos távolságot (kb. 450 m) tartva telepedtek meg: az Ágoston-rendiek a Szajna partján, a ferencesek (*Cordeliers*) és a domonkosok (*Jacobins*) a folyótól távolabb, a falak közvetlen közelében, a karmeliták pedig a városrész közepén.²⁵ A főpapi rezidenciák is nagyrészt az egyetemi negyedben álltak. A bal part legmagasabb részén, egy dombon állt Párizs második legfontosabb temploma, a város védőszentjéről, Szent Genovéjáról elnevezett, annak ereklyéit őrző Sainte-Geneviève apátság, melyben reguláris kanonokok éltek. Ugyanígy a bal parton találjuk az egyetem félszáz kollégiumát is, amelyek kevés kivétellel meglehetősen szerény méretűek voltak csupán, és általában egyszerű lakóházakat foglaltak el. Az egyetem tehát nem rendelkezett központi, reprezentatív épülettel, az *universitas* gyűléseit korszakunkban leggyakrabban a városrész közepén található Mathurinuskok (Trinitárius vagy Szentháromság rabkiváltó rend) templomában tartotta.²⁶ Az egyetemi negyed 1200 körül épült városfalain kívül, az egyre népesebbé váló balparti külvárosokban helyezkedett el néhány a várossal szoros kapcsolatokat ápoló nagyhírű rendház és templom: a Saint-Germain-des-Prés apátság nyugatra, a Saint-Victor apátság keletre, délen pedig a Notre-Dame-des-Champs Mária kegyhelye.

A legnépesebb jobb part lakosságán 13 változó nagyságú plébánia osztozott. A legnagyobbak közülük, mint a 16. századi királyi rezidencia, a Louvre mellett álló Saint-Germain-l’Auxerrois (ekkoriban a király plébániatemploma) vagy a város kereskedelmének szívéét, a Halles vásárcsarnokot magába foglaló Saint-Eustache a városközponttól egészen a 14. század közepén felépített új falakig nyúltak és több tízezer hívőért feleltek.²⁷ A leggazdagabb polgárok a jobb part középpontjában elhelyezkedő Saint-Jacques-de-la-Boucherie plébánia területén laktak, a polgárok politikai életének központját jelentő, a mindenkori

²⁵ Lorentz, P. – Sandron, D.: Atlas de Paris i. m. 127–129., 132–153.

²⁶ Simone Roux: La rive gauche des escoliers au XVe siècle. Paris 1992.

²⁷ Lorentz, P. – Sandron, D.: Atlas de Paris i. m. 126–129.

városháznak otthont adó Grève tér azonban ettől kissé távolabb helyezkedett el, ennek közelében állt a Saint-Jean-en-Grève plébániatemplom. Az 1200 körül épült falakon túl, ám a 14. században emelt, tágasabb falrendszeren belül itt is nagy múltú szerzetesrendek épületeit találjuk: egymástól nem messze állt a város északi végén a Saint-Martin-des-Champs perjelség és az ekkoriban már az ispotályosok kezén lévő Temple fallal körülzárt birtoka. Keletre, a Bastille-Saint-Antoine erődjének közelében, a 15. században királyi rezidenciaként működő Saint-Pol és Tournelles paloták falai mellett emelkedett egyrészt a Celesztinusok rendháza, amelyben a 15. századtól kezdve számos arisztokrata választott sírhelyet magának, másrészt pedig a Sainte-Catherine-du-Val-des-Écoliers perjelsége és temploma.

A párizsi egyházi körkép tehát igen változatos, a plébániatemplomok, rendházak, az egyetemi kollégiumok egy rendkívül telített, ereklyékben és hagyományokban gazdag teret hoztak létre, melynek még egy plusz dimenziót adott a 17. századig fennmaradt egyházi (és világi) földesuraságok létezése, mert ez pénzügyi és igazságszolgáltatási függőségek kusza halmazává tette a városi utcák és térfelosztások egyébként is komplex rendszerét.²⁸

Politikum és a körmenetek gyakorlata

A vizsgált korszak tehát számos alkalmat biztosított az aktuális események és a körmeneti forma összekapcsolására. Valójában azt is látnunk kell, hogy az ilyen különleges körmenetek rendszeres alkalmazása a 15. század elején még nagyon friss keletűnek számított. A középkor végének évszázadai egyébként is a körmeneti kultúra felvirágzását hozták, a ceremónia színesedése, gazdagodása mellett új műfajok megjelenésével vagy gyakorivá válásával: a vezeklő menetek divatjával vagy éppen az eucharisztia megünneplésének (Úrnap) processziós formájával.²⁹ Ilyen újonnan elterjedt műfajnak tarthatjuk a speciális, aktualitáshoz kötődő körmeneteket is.

Ezeket a ceremóniákat az eseményekhez való kapcsolódásuk alapján két csoportba tudjuk osztani. Az első csoportba azok tartoznak, amelyekhez veszély esetén folyamodtak, mint egy ostrom, hadjárat, a király betegsége vagy éppen a királyság általános válsága: ezek az isteni irgalomért könyörgő körmenetek, amelyek Párizsban a 14. század végétől váltak gyakoribbá. A különleges körmeneteket vizsgáló Bernard Guenée a hivatalos processziók nagy részét szervező Notre-Dame székeskáptalanának káptalani feljegyzéseit vizsgálta át, és arra az eredményre jutott, hogy míg a 14. században 1380 előtt egyetlen könyörgő körmenetet rendeltek el, addig VI. Károly uralkodásának (1380–1422) évtizedei alatt évente átlagosan 4 körmenetet tartottak, vagyis a vizsgált forrás által lefedett 29 év alatt összesen 110-et.³⁰ Az egyes válságos helyzetekben tar-

²⁸ Erről lásd: *Simone Roux*: Bornes et limites dans Paris à la fin du Moyen Age. Médiévales 28. (1995: 1. sz.) 129–137.; *Boris Bove et al.*: Közel és távol: kísérletek a késő középkori megélt tér rekonstrukciójára. Korall 45. (2011) 9–14.

²⁹ *Chiffolleau, J.*: Les processions i. m. 43.

³⁰ *Guenée, B.*: Liturgie et politique i. m. 26.

tott menetek száma igen látványos mennyiségű is lehetett, mint 1412-ben: Jacques Chiffolleau történész „körmenetőrületről” beszél, hiszen a király, VI. Károly vezetésével elinduló két hónapos hadjárat alatt minden nap tartottak könyörgő meneteket a távollévő királyért és a sereg sikeréért, melyek közül a krónikák összesen 54-et jegyeztek fel.³¹ Ilyen több napos-hetes sorozatok korszakunkban ritkán ugyan, de más alkalommal is előfordultak, így 1412 mellett 1417-ben, 1423-ban, 1427-ben, 1461-ben, 1528-ban, 1530-ban, 1583-84-ben és 1589-ben is.³² Jóval gyakoribb jelenség, hogy a menetek megsokszorozódása egy adott ritmust vett fel: tudunk olyan körmenetekről, amelyeket hetente háromszor vagy éppen egymást követő több vasárnapon tartottak.³³

A második csoportba a hálaadó körmenetek tartoztak, amelyeket egy adott esemény után rendeztek meg, ezeket nem ismételték. Ez a körmenettípus újabb keletű, hiszen Párizsban az 1410-es években vált gyakorlattá. A kétféle processzió vonatkozhatott ugyanazon eseménysorra is: Meulan 1423-as ostroma alatt a párizsi plébániákon két héten át tartottak könyörgő meneteket, majd a város bevételének hírére egy hálaadó körmeneten vettek részt.³⁴ A két típus kialakulása tehát időben elkülönül: míg a „királyság javáért és üdvéért” tartott könyörgő menetek már a 14. század végén, VI. Károly uralkodásának elején gyakorivá váltak, a hálaadó körmenetek valamivel később, az 1410-es évek polgárháborús viszonyai között születtek és az 1420-as évek angol-burgundi uralom alatt álló Párizsában váltak általánossá. Mindkét körmenettípus, szinte változatlan intenzitással, továbbélt egészen a 16. század végéig.³⁵ Antoine Destemberg az egyetem által szervezett különleges (illetve speciálisan az egyetemi élethez kötődő) körmenetekből 330-at gyűjtött össze 1393 és 1492 között.³⁶ Michèle Fogel a 17. században összeállított gyűjtemények alapján összeállította a 16. században a hatóságok által elrendelt párizsi rendkívüli körmenetek listáját, és 287-et számolt össze.³⁷ Ez azt mutatja, hogy a körmeneti kedv nem lankadt, sőt, Michèle Fogel szerint a 16. század közepén egyfajta „szimbolikus offenzíva” ment végbe a királyság részéről: megnövekedett a ceremóniák alkalmazása.³⁸

A hálaadó körmenetek különlegessége az aktualitáshoz, mégpedig a politikai és katonai természetű hírekhez való rendkívül szoros kötődése. A naplók és feljegyzések pontos datálása lehetővé teszi, hogy észrevegyük, milyen rövid idő telt el a hír megérkezése és a körmenet lezajlása között. Általában két, néha egyetlen nap kellett ahhoz, hogy a városi vezetéshez és a Parlamenthez beérkező hírt követően a körmenet elinduljon – így az egyházi ceremónia valódi tájékoztató funkciót is betöltött.³⁹ A gyors reagálás igénye megragadható egy másik

³¹ Chiffolleau, J.: Les processions i. m. 48–53.

³² Chiffolleau, J.: Les processions i. m. 46–47.; Denis Crouzet: Recherches sur les processions blanches – 1583-1584. Histoire, économie et société (1982: 4. sz.) 511–563.

³³ Guené, B.: Liturgie et politique i. m. 38–39.

³⁴ Fauquembegue II. 88–91.

³⁵ Guené, B.: Liturgie et politique i. m.; Fogel, M.: Les cérémonies i. m.

³⁶ Destemberg, A.: L'honneur i. m. 166.

³⁷ Fogel, M.: Les cérémonies i. m. 434–441.

³⁸ Fogel, M.: Les cérémonies i. m. 146. „L'offensive symbolique de la monarchie” fejezetcím.

³⁹ Novák V.: Hírek, hatalom i. m. 194–197.

liturgikus forma, a Te Deum alkalmazásában, amelyet gyakran a jó hír érkezésének órájában megtartottak, mint afféle előzetes szertartást az igazi, nagy nyilvánosság előtt zajló hálaadó ceremónia, a körmenet előtt.⁴⁰

A Te Deum és a körmenet kapcsolata azonban a gyorsaság és tájékoztatás kérdése mellett egy új problémakört is beemel a vizsgálódásba. Michèle Fogel elemzése szerint egy idő múlva a Te Deum nem csupán előzetese, hanem riválisa is lett a körmenetnek, és a 16. század végén, III. Henrik kezdeményezésére ki is szorította azt a hálaadó ünnepi formák közül. Ennek a szerző véleménye szerint az lehetett az oka, hogy a körmeneti forma túl általános üzenet hordozója volt, hiszen a királyság győzelmeinek hirdetése mellett vonatkozott meteorológiai eseményeken keresztül egyházi alkalmakon át válságos politikai helyzetekre is. A Te Deum, mint hálaadó ünnepség alkalmazásával ezt a többértelműséget sikerült kiküszöbölni.⁴¹

Ez az elemzés általánosabb módon felveti azt a kérdést is, hogy vajon milyen más módokon próbálta a körmeneti formát saját céljaira felhasználó uralkodói vagy éppen városi hatalom alakítani, tökéletesíteni az alkalmazott propagandaeszközt. Ebbe a kérdésfelvetésbe illeszkedve jelen esetben a városi tér dimenzióját, vagyis a körmenet útvonalát, célpontját vizsgáljuk meg az általa hordozott lehetséges üzenetek és ezek átalakulása szerint. Először a 15. századi krónikás beszámolókból tükröződő helyzetet elemzem, majd ehhez képest igyekszem feltárni a 16. század változásait.

A középkor végi körmeneti tér – sokszínű paletta

A körmenetek megszervezésében a világi hatóságok, mint a királyi tanács és a Parlament együttműködtek a város legfontosabb egyházi intézményeivel, a Notre-Dame káptalanjával, az egyetemmel vagy a párizsi püspökkel. Ez utóbbiak döntöttek a körmenet útvonaláról és végcéljáról, amelyek, a műfajból fakadóan, ennek a ceremóniának a legjelentősebb összetevői.⁴²

Az útvonalválasztás üzenetének egyik legbeszédesebb példája egy 1426-ban rendezett körmenet, amely az árvíz veszélyétől kívánta megmenteni a várost. A menet a Cité szigetéről, a katedrálisról indult, a Kis hídon átment a bal partra, ahonnan a Saint-Michel hídon át tért vissza a szigetre, majd továbbhaladva a jobb part irányában átkelt a Nagy hídon, hogy végül a Notre-Dame hídon át térjen vissza a székesegyházhoz. Az alkalmazott térbeli forma üzenete világos: a lehetséges összes hídon való áthaladással mintegy körbevették, medrébe szorították a folyót.⁴³

⁴⁰ Békekötés hírének napján Te Deum éneklés és/vagy örömtüzek a városban, másnap vagy harmadnap körmenet: Baye II. 83–87. 1412. aug. 27–29.; Fauquembergue I. 306–308. 1419. júl. 12–13.; Registres des délibérations du bureau de la ville de Paris. I. 1499–1526. Publié par François Bonnardot. Paris 1883. 151–152. 1509. március 22–23.; 211. 1514. aug. 16–17.; II. 1527–1539. Publié par Alexandre Tuetey. Paris 1886. 374–376. 1538. júl. 25–26.

⁴¹ Fogel, M.: Les cérémonies i. m. 133–174.

⁴² Guéné, B.: Liturgie et politique i. m. 29–32.

⁴³ Journal d'un Bourgeois 1405–1449. 208.

Az 1426-os árvíz elleni processzió azért is jellegzetes, mert beleillik a zárt körformát leíró, területkijelölő, határokat bejáró körmenetek közé – ilyenek tarthatjuk a plébániai keretben zajló, a liturgikus év rendes ünnepeihez kötődő körmeneteket is. Első alapvető megállapításunk azonban a Párizsban megszervezett rendkívüli körmenetek térbelisége kapcsán, hogy ezek többnyire nem ezt a modellt követték, hanem két pólus között jártak be egy utat: egy adott templomtól indultak el, és egy másik templomhoz érkeztek, ahol a körmenetet szentmisével, prédikációval „koronázták meg”.⁴⁴ Akkor is igaz ez, ha a részletezőbb leírásokból az derül ki, hogy a menet tagjai (vagy egy részük) visszatértek a kiindulási pontra, sőt, néha az is nyilvánvalóvá válik, hogy visszafelé haladva eltérő útvonalat követtek. A gyakorlati megszervezésre is figyelő források, mint például a párizsi városi tanácsi jegyzőkönyvek 1499-től megőrzött anyaga egyes esetekben kitérnek a két végpont között bejárt útszakaszra is, például azért, mert elrendelik, hogy ezeket az utcákat tisztítsák meg az ünnep előtt: így történt például 1538. július 3-án és 1538. július 26-án.⁴⁵ Az általunk felhasznált 15. és 16. századi krónikák leírásaiban viszont szinte kizárólag a kiindulás helye és különösen a célpontként választott szentély jellemzi a körmenetek térbeliségét, és semmi sem utal egy esetlegesen zárt körként felfogott ceremónia képére.

Az ilyen két pólus között ingázó körmenetek esetében tehát másfajta jelentést kell keresnünk, a felfedezhető térbeli logika pedig leginkább a körmeneti célpontok kiválasztásában ragadható meg.⁴⁶ A már említett, Jacques Chiffolleau által elemzett 1412-es több hónapos körmenet-sorozat sokféle kezdeményezői és szereplői például jól láthatóan megpróbálták minél több helyszínt bejárni (összesen 12), mind a népszerű központi plébániatemplomok és apátságok közül (Saint-Jean-en-Grève, Saint-Antoine-le-Petit), mind a város perifériáján, falakon kívül vagy belül található nagynevű apátságok és templomok közül (Saint-Martin-des-Champs, Sainte-Geneviève, Saint-Germain-des-Prés és a Sainte-Catherine-du-Val-des-Ecoliers; Saint-Marcel). Természetesen indultak menetek az olyan különleges központi szentélyek, mint a Notre-Dame és a Sainte-Chapelle felé is, illetve tartottak rendkívül hosszú körmeneteket a Párizs környéki nagy zarándokközpontokba is (Saint-Denis, Boulogne-la-Petite, Montmartre). A legjellemzőbb útvonalak a katedrális kötötték össze egyik irányban a bal parti Sainte-Geneviève, a másik irányban pedig a jobb parti Saint-Martin-des-Champs apátsággal.⁴⁷

Ezek a helyszínek szinte mind szerepeltek a következő évtizedek körmeneteiben is, és csatlakozott melléjük néhány újabb templom is, plébániatemplomok, szerzetesi közösségek rendházai, városon kívüli szentélyek is: a 15. század rendkívüli körmeneteiben legalább húszféle egyházi intézmény szerepelt a

⁴⁴ Rubin, M.: Corpus i. m. 267-268.; Chiffolleau, J.: Les processions i.m. 60.

⁴⁵ Registres des délibérations i. m. II. 369–372. Saint-Jean-en-Grève és Notre-Dame között; 374–376. Saint-Jehan-en-Grève és a Saint-Germain-l’Auxerrois templom között.

⁴⁶ Guenée, B.: Liturgie et politique i. m. 38. Guenée itt csak általánosságban sorolja fel az 1380–1420-as évek körmeneti célpontjait, kiemeli, hogy lefedték a városfalakon belüli teret, ám nem bocsátkozik részletes fejtegetésekbe.

⁴⁷ Chiffolleau, J.: Les processions i. m. 53–61.

rendkívüli körmenetek célpontjai között. Látványosan csekély helyet kapnak ezen a listán a balparti koldulórendi templomok, amelyek a krónikás leírásokba ritkán kerülnek bele, viszont az egyetem által szervezett különleges körmenetek kedvelt célpontjai voltak.⁴⁸

A könyörgő és hálaadó körmenetek nem arányosan oszlottak el a vizsgált évtizedek során: a legtöbb feljegyzés az 1410-es és 1420-as évekre vonatkozik (40-50 körmenet mindkét évtizedben). A szintén teljes egészében lefedett 1430-as, illetve 1440-es évekből viszont csak 6-10 ceremónia tűnik fel a városi naplók beszámolóiban. Az 1410-es évtized telítettségében természetesen szerepet játszik az 1412-es nagy hullám, az 1420-as évek eredménye mögött pedig az angol-burgundi kormányzat rendkívül tudatos és erőteljes propagandatevékenységét fedezhetjük fel, amely merített az angliai ceremóniák eszköztárából is.⁴⁹ Érdeemes szétválasztani a könyörgő és a hálaadó menetek műfaját: ez utóbbiak mindig jóval csekélyebb számban jelennek meg, mint az előbbiek – az 1410-es, 1430-as és 1440-es évtizedek mindegyikében három-három ilyen processzióval találkozunk a krónikákban.⁵⁰ Az 1420-as évek jelentették korszakunkban a hálaadó körmenetek aranykorát, feltehetően az ekkoriban hatalmon lévő angol-burgundi párt aktív (és sikeres) katonai tevékenységének, illetve legitimitásért vívott harcának köszönhetően.⁵¹ Az ebben az évtizedben feljegyzett körmenetek nagyobb részét a királyság javáért, a békéért, az időjárás viszontagságai miatt rendezték, kilencet azonban konkrét katonai események megünneplése miatt, 1421 és 1425 között, hálaadó körmenetként tartottak – ebben az öt évben tehát annyi hálaadó körmenetet tartottak, mint a fennmaradó három és fél évtizedben összesen. Az arányokat mutatja, hogy az összesen feljegyzett 102 körmenet közül 18 hálaadó, 84 pedig könyörgő menet.

A kétféle körmenet-típus meglehetősen hasonló módon válogatott a templomok közül. A legnépszerűbbek mindkét esetben a Notre-Dame (20), a Sainte-Catherine (17) és a Sainte-Geneviève (12). A könyörgő és a hálaadó menetek különbsége talán a koncentráltóságuk mértékében ragadható meg. A könyörgő körmeneteknek kicsit több mint harmada (36) irányult a legnépszerűbb templomok hármasa felé (Notre-Dame 17, Sainte-Catherine 11, Sainte-Geneviève 8), a maradék 66 pedig tizenöt jóval ritkábban meglátogatott körmeneti célpont között oszlik meg. Ugyanez a decentralálás figyelhető meg az egyes plébániák területén egy időben tartott processziók szokásában, ami valójában a rendes évközi körmenetek, például az Úrnapj menetek mintáját követi: ezzel a

⁴⁸ A 15. századi egyetemi körmenetek célpontjai nagy vonalakban hasonlítanak a krónikákból kibontakozó listára, azzal a különbséggel, hogy az egyetemi körmenetek célpontjai között nagy szerepet kapnak a bal parti koldulórendi és bencés templomok, amelyek szinte teljesen hiányoznak a krónikás leírásokból; hiányzik viszont az egyetemi célpontok közül a Saint-Jean-en-Grève templom. *Destemberg, A.*: L'honneur i. m. 179–181.

⁴⁹ *Bryant L. M.*: Configurations i. m. 12–18. Ugyanezt az angol hatást emeli ki a temetési szer-tartások átalakulásában *Ralph E. Giesey*: Modèles de pouvoir dans les rites royaux en France. *Annales ESC* 41 (1986: 3. sz.) 584–588.

⁵⁰ 1412-ben és 1419-ben sikeres békekötésért, 1414-ben Soissons bevételéért, 1430-ban VI. Henrik angol-francia király franciaországi partraszállásáért, 1436-ban Párizs visszavételéért (kettő), illetve az 1449-es év katonai sikere miatt (három) tartottak hálaadó körmeneteket.

⁵¹ *Novák V.*: Hírek, hatalom i. m. 47–49.

megoldással négyszer találkozunk az 1412-es nagy sorozatban, és ezt a modellt alkalmazták 1423-ban, Meulan ostroma idején is.⁵²

A hálaadó körmenetek koncentráltabbak: tizennyolcból tizenhárom a három legfontosabb templom felé irányult (Notre-Dame 3, Sainte-Catherine 6, Sainte-Geneviève 4), a többi öt templomot (Saint-Jean-en-Grève, Saint-Magloire, Saint-Martin-des-Champs, Saint-Germain-l’Auxerrois, Sainte-Chapelle) csupán egy-egy alkalommal választották ki arra, hogy az isteni segítségért hálát adjanak.

Az évtizedek során észrevehető bizonyos szentélyek csökkenő vagy hullámzó népszerűsége: a Saint-Martin-des-Champs, az 1410-es évek nagyon kedvelt célpontja (5 említés) csupán négy alkalommal szerepel az összes többi évtizedben, míg a Saint-Jean-en-Grève a vizsgált időszak közepén teljességgel hiányzik a repertoárból. A választások motivációit a szentélyekhez kapcsolódó jelentések alapján próbálhatjuk felderíteni. Vegyük először a Saint-Jean-en-Grève templomot, amely különleges ereklyéje miatt igen népszerű volt a párizsiak körében: itt őrizték ugyanis azt a szentostyát, amit az elterjedt történet szerint 1290-ben egy zsidó először törrel megszúrta, majd forró vízbe dobott. Az ostya erre csodás módon vérezni kezdett, majd lebegett a víz fölött. A szentostyát átszűrő kést a bűnös zsidó néhány utcával messzebb álló, majd lerombolt háza helyén felépített kápolnában helyezték el (később ez lett a Billetes néven ismert kolostor temploma).⁵³ Bár a Saint-Jean-en-Grève általánosan népszerű körmeneti és zarándokhely volt a középkor folyamán,⁵⁴ 1418 és 1444 között egyáltalán nem jelent meg a feljegyzett körmenetek célpontjaiként, mintha az angol uralom (1420–1436) mellőzte volna ezt a szentélyt. Az okokat nem ismerjük, de esetleg szerepet játszhat az a tény, hogy a templom a Grève téren álló városházához közel állt és a városi hatalom vallási központját jelentette.

Ha a többi jelentős szerepet játszó szentélyhez kapcsolható alapjelentéseket áttekintjük, arra jutunk, hogy például a Notre-Dame jelenléte a hármas listában nem meglepő, hiszen ez a székesegyház a város fő temploma, amely ráadásul a város közepén helyezkedett el, és így az egész közösséget megjeleníthette. Az egyházi év nagy ünnepein tartott rendes körmenetek is erről tanúskodnak: a Virágvasárnapi körmenet alkalmából az összes párizsi templom képviselői a Sainte-Geneviève apátságánál gyűltek össze, ez jelentette a processzió kiindulópontját. Innen vonultak le ünnepélyesen, ereklyékkel és énekszóval a Cité szigetére vezető Kis híd végén álló erőd kapujáig, majd ezen keresztül a Notre-Dame székesegyházba. Ez az útvonal jelképezte Jézus jeruzsálemi bevonulását: az apátság jelentette a Jeruzsálemen kívüli helyet, a híd erődje a szent város kapuját, a sziget és a katedrális pedig magát a szent várost.⁵⁵ Számos egyházi és világi hivatalos ceremóniának is a katedrális volt a helyszíne.⁵⁶ Emellett

⁵² Fauquembergue II. 88–90.

⁵³ *Miri Rubin*: Gentile tales. The narrative assault on late medieval Jews. New Haven–London 1999. 40–49.

⁵⁴ Egy részletes leírás egy több tízezres tömeget vonzó körmenetről: *Journal d’un Bourgeois* 1405–1449. 20–21.

⁵⁵ *Des Graviers, J. E.*: „Messeigneurs...” i. m. 217.; *Bossuyt, S.*: The liturgical i. m. 192–195.

⁵⁶ *Albert Mirot – Bernard Mahieu*: Cérémonies officielles à Notre-Dame au XVe siècle. In: *Huitième centenaire de Notre-Dame de Paris*. Paris 1967. 223–290.

nem elhanyagolható tény az sem, hogy a nem a Notre-Dame felé tartó különleges körmenetek legnagyobb része éppen innen, a katedrálisból indult el ebben a korszakban, itt gyülekeztek össze az egész városból a résztvevők, hogy a kijelölt célpont felé közösen megkezdjék a processziót.⁵⁷ A Notre-Dame felé tartó különleges körmenetek tehát a legfontosabb egyházi intézmény presztízsét és a közösség vallási egységét építhették be a saját ceremóniájukba.

A második legnépszerűbb szentély, a Sainte-Catherine-du-Val-des-Écoliers perjelség esete egészen speciálisnak látszik. A Val-des-Écoliers szerzetesközösség eleve is az egyetemhez és az oktatáshoz kötődött, a patrónus, Alexandriai Szent Katalin pedig több más szerepe mellett a diákok védőszentje is volt.⁵⁸ Az intézmény kapcsolódása az egyetemhez a ceremóniákban is nyilvánvalóvá vált, például az 1412-es körmenetek alatt, amikor június 4-én az oktatók és a diákság az egyetemi gyűléseknek otthont adó Mathurinusok templomától indult és a Sainte-Catherine perjelségbe érkezett meg.⁵⁹ Ez a kapocs azonban nem volt zárólagos, hisz az egyetem is változatos helyszíneket vont be a körmeneti gyakorlatába. A 15. századi egyetemi körmenetek térhasználatuk szempontjából nagyon hasonlítanak a krónikákban feljegyzett, általános processziókra: a legnépszerűbb helyszínek között mindkét listán a Sainte-Catherine templom mellett ugyanúgy (és ugyanolyan sorrendben) a Notre-Dame katedrális és a Sainte-Geneviève apátságot találjuk meg.⁶⁰ Ez azt is jelzi, hogy az egyetemi kötődés önmagában nem elég magyarázat a templom korabeli szereplésére. A templom alapítástörténete egy egészen eltérő irányultságra mutat: a bouvines-i csatában (1214) a királyi testőrök fogadalmat tettek a király megmeneküléséért, és ezt teljesítve járultak hozzá a templom építéséhez 1229-ban, majd a testőrök konfraternitását is ide telepítették 1376-ban.⁶¹ Ez egyfajta harcias színezetet adott az intézménynek, hiszen Fülöp Ágost az ellene szövetkezett német-római császári és angol csapatokat győzte le egy a korszakban nagy visszhangot kapott ütközetben.⁶² Ráadásul a 14-15. századi uralkodók személyes devóciójukkal is kötődtek Szent Katalinhoz (V. Károly), illetve a rezidenciáik közelében álló szentélyhez, számos adománnyal támogatták azt és itt vettek részt a vallási ünnepeken.⁶³ Az 1400-as évek elejétől kezdve tartottak a templomban a király jólétéért körmeneteket, és itt, a királyi testőrök kápolnijában őrizték azt a liliomokkal hintett kék baldachint is, amelyet a bevonulásokon az uralkodó feje felett vittek.⁶⁴ Mind az 1431. december 1-jén VI. Henrik angol-francia királynak, mind pedig az 1437. november 12-én VII. Károly francia királynak rendezett bevonulás leírásában külön hangsúlyt kap a templom és az

⁵⁷ *Guenée, B.*: Liturgie et politique i. m. 33.

⁵⁸ *Catherine Guyon*: Les écoliers du Christ. L'ordre canonial du Val des Écoliers 1201-1539. Saint-Étienne 1998.

⁵⁹ *Journal d'un Bourgeois 1405-1449*. 21.

⁶⁰ *Destemberg, A.*: L'honneur i. m. 179.

⁶¹ *Guyon, C.*: Les écoliers i. m. 95., 258.; *Lorentz, P. – Sandron, D.*: Atlas de Paris i. m. 139.

⁶² *Georges Duby*: Le dimanche de Bouvines. 27 juillet 1214. Paris 1973.

⁶³ *Guyon, C.*: Les écoliers i. m. 258

⁶⁴ *Guyon, C.*: Les écoliers i. m. 265.

alapítói: a király fenségét kifejező baldachint az ünnep végén a testőrök vették át, „mivel ehhez joguk van”, hogy átadják azt a Sainte-Catherine perjelének.⁶⁵

Mindezek az egymásra rakódó jelentések még mindig nem magyarázzák önmagukban, hogy a templom 1418-tól kezdődően látványosan előretört az ünnepi helyszínnek között, és ez a népszerűsége 1425-ig töretlenül folytatódott. Az 1420-as évek angol katonai győzelmekben gazdag első felében a Sainte-Catherine perjelség lett a különleges körmenetek egyik fókuszpontja (9 körmenettel, miközben a Notre-Dame 8, a Sainte-Geneviève 4, két másik templom pedig csupán 2-2 alkalommal jelent meg), majd ezután eltűnt a naplókából, és a következő ide irányuló körmenetet már ismét speciálisan az egyetem tartotta 1436-ban hálaadásként Párizs újbóli francia kézre kerüléséért.⁶⁶ Az angol-burgundi uralom alatt itt tartott körmenetek tematikája is jellegzetes: itt adtak hálát négy katonai győzelemért (1423, 1423, 1424, 1425), a könyörgő menetek pedig a királyság általános jóléte mellett Párizs városának a javáért is imádkoztak két alkalommal; ezzel a kitételrel egyetlen egy másik esetben találkozunk. A perjelség az angol-burgundi korszak legfontosabb szakrális központjának tűnik, hiszen az időszak hét nagy győzelméből négyet itt ünnepeltek meg.⁶⁷ A szentély angol uralom alatti kedveltsége kapcsolódhatott az angol-burgundi párthoz rendkívül lojális egyetem szerepéhez,⁶⁸ de az itt tartott körmenetek meríthettek a királyi hatalomhoz kötődés presztízsből, vagy akár az alapításhoz kötődő győzelem nimbuszából is – ez utóbbit némiképp bizonytalanná teszi, hogy a bouvines-i csatában az angolok a vesztes oldalon álltak.

A harmadik népszerű szentélyhez, a Sainte-Geneviève templomhoz kötődő körmenetekben az a különleges, hogy tulajdonképpen kétféle ceremóniát takarnak. Az egyikben a templom egyszerűen egy körmenet végpontja, a másikban viszont valójában egy speciális ceremóniáról, a szent ereklyetartójának a városi körbehordozásáról, „lehozataláról” van szó (*descente de la chasse de Sainte Geneviève*). Ennek során Szent Marcellus püspök Notre-Dame-ban őrzött ereklyéje ünnepélyesen „feljön” a bal parti dombokra, és „lehívja” Szent Genováva ereklyéjét a Cité szigetére, a Notre-Dame katedrálisba, majd az ott tartott illő imádságok és szertartások után Marcellus egy darabon „elkíséri” Genovévát (a Szajnán átvezető Kis hídig), majd mindkét szent relikvia hazatér.⁶⁹ Míg 15. századi forrásainkban az apátság felé irányuló körmenetek voltak többségben, az ereklyetartó lehozatala pedig csak 1412. június 10-én és 1436.

⁶⁵ Journal d'un Bourgeois 1405–1449. 276.; Maupoint 24.; a bevonulásról lásd: Lawrence M. Bryant: La cérémonie de l'entrée à Paris au Moyen Age. Annales ESC 41. (1986: 3. sz.) 513–542.

⁶⁶ Journal d'un Bourgeois 1405–1449. 320.

⁶⁷ Az egyes évekhez kötődő hadi sikerek és a hálaadó körmenet célpontja: 1422 Meaux: Sainte-Geneviève; 1423 Meulan: Sainte-Catherine; 1423 Pont-sur-Seine: Sainte-Catherine; 1423 Cravent: Notre-Dame és Saint-Germain-l'Auxerrois; 1424 Crottoy: Sainte-Catherine; 1424 Verneuil: Notre-Dame; 1425 Mans: Sainte-Catherine.

⁶⁸ Favier, J.: Paris i. m. 229–232.; Guyon, C.: Les écoliers i. m. 261.

⁶⁹ Lásd Maria-Carmen Gras: Les processions en l'honneur de Sainte Geneviève. Miroir d'une société (XVe–XVIIIe siècles). Histoire Urbaine 32. (2011: 3. sz.) 5–30.; Chiffolleau, J.: Les processions i. m. 57.; Jacques Dubois – Laure Beaumont-Maillet: Sainte-Geneviève de Paris. Paris 1982.; Moshe Sluhovskiy: Patroness of Paris. Rituals of devotion in early modern Paris. Leiden–New York–Köln 1998. 101–105.

április 22-én jelent meg,⁷⁰ Nicolas Versoris 16. század eleji feljegyzéseiben általában ez a második típusú ceremónia dominált. Moshe Sluhovsky adatai szerint is a Szent Genovéa tiszteletére rendezett körmenetek igazi korszaka a 16. század, amelyet csak felvezet a szent 15. századi növekvő népszerűsége.⁷¹

A Sainte-Geneviève mint helyszín tehát egyrészt egy speciális tematikájú és különleges formájú szertartást jelentett a párizsi körmeneti palettán, másrészt pedig szerepet kapott néhány, az egész várost megmozgató ceremóniában is. Ebben szorosan kötődött a központi székesegyházhoz, hiszen a már említett, egész várost érintő Virágvasárnapi körmeneten a két templom együtt jelenítette meg a szent várost, az apátság a külső, a katedrális pedig a belső végpont képében. Ugyanezt állapíthatjuk meg a Keresztjárom napok kapcsán is; ezek utolsó, harmadik, azaz legfontosabb napján a Notre-Dame székesegyházról a Sainte-Geneviève apátságig vonult a menet.⁷²

Az apátság a székesegyházhoz való rituális kötődése mellett mindig erősen hangsúlyozta különállását, mentességét a párizsi püspök hatalma alól, illetve ereklyéinek kiemelkedő rangját – Szent Genovéa ereklyetartója csak akkor hagyta el az apátságot, ha egész Párizs kérte, Szent Marcellus ereklyéjével együtt. Ezek az ereklyék például nem szerepeltek azon a ceremónián sem, melynek során az összes párizsi egyházi intézmény és ereklyék „köszöntötték” az 1239-ben Szent Lajos király által a városba hozott töviskoszorút.⁷³

Szent Genovéa egyébként a város hagyományos védőszentje, már Attila támadásától is ő mentette meg annak idején a közösséget, később pedig az apátságban őrzött ereklyékről azt tartották, hogy kedvezőtlen időjárás esetén garantált a hatásuk.⁷⁴ Logikus, hogy a szent ezért alapvetően védelmező szerepben tűnt fel, ám a könyörgő körmenetek mellett mégsem szorultak háttérbe a hálaadó menetek. A vallásos formában megjelenő aktualitás azonban alapvetően békés maradt: az általánosan a királyság javáért tartott könyörgő menetek mellett témaként feltűnt V. Henrik király egészsége, több alkalommal az időjárás; míg a hálaadó körmenetek okai között katonai esemény csupán egy akadt, Meaux behódolása 1422-ben, a többi processzió békekötésért (1412), VI. Henrik megérkezéséért (1430) és Párizs vértelen átadásáért (1436) mondott hálát.

Párizs körmeneti térképe a 15. század elején tehát változatos képet mutatott, egyes helyszínek divatossá váltak, mások háttérbe szorultak, a Notre-Dame katedrális szerepe semmiképpen sem mondható túlnyomónak. A kormányzat, például az 1420-as években kormányzó angol-burgundi rezsim láthatólag hatékony eszközként tekintett az egyházi liturgiára a háborús propaganda terén. Ezekben a háborús évtizedekben formálódott ki a politikai üzenetet hordozó körmenetek gyakorlata, amelyek a párizsi egyházi intézményekre, vagyis a vá-

⁷⁰ Chiffolleau, J.: Les processions i. m. 57.; Journal d'un Bourgeois 1405–1449. 320–321.

⁷¹ Sluhovsky, M.: Patroness of Paris i. m. 92–93.

⁷² Sluhovsky, M.: Patroness of Paris i. m. 77. A Keresztjárom napok első napján a menet a Notre-Dame és a Montmartre közötti utat járta be. Kuchenbuch, L. et al.: La construction i. m. 172.

⁷³ Chiffolleau, J.: Les processions i. m. 60.; Gérard Dubois: Historia Ecclesiae parisiensis I–II. Paris 1690–1710. II. 351.

⁷⁴ Sluhovsky, M.: Patroness of Paris i. m. 217–221.

rosi tér speciális elemeire támaszkodva hívták fel a figyelmet a királyság ügyére, a király hadjárataira, a győzelmekre és a békekötésekre, fogták össze a közösséget az időjárás viszontagságaival és a válságos politikai helyzettel szemben. Az egyes kiemelkedő fontosságú, a többenél gyakrabban alkalmazott körmeneti célpontok saját speciális adottságaikkal — központi szerepükkel, nagy múltjukkal, védőszentjük képességeivel, esetleg alapításuk körülményeivel vagy éppen a központtól való tisztes távolságukkal — magukhoz vonzották a világi és egyházi hatóságok szervezésében megtartott körmeneteket, és ezzel maguk is speciális, új jelentést nyerhettek az itt lezajlott ceremóniák emléke révén. A körmenetek valójában az egész várost behálózták, támaszkodtak régi hagyományokra és maguk is megszentelt, rögzült útvonalakat hoztak létre a város számos pontján.

Központosítás a 16. században?

A 16. században a körmeneti kedv nem lankadt, és az elemzett naplók és városi krónikák a 15. századihoz hasonló módon jegyezték fel a hivatalos ceremóniákat: a feljegyzések minden esetben töredékesen, pontatlanul, kihagyásokkal tanúskodnak az ünnepi eseményekről, az egyes források, beleértve a hivatalos, intézményekhez kötődő dokumentációt is, csupán részben tudják lefedni a körmeneti gyakorlatot. Igen bőséges anyagot dolgoz fel Michèle Fogel a tájékoztatás ceremóniáiról szóló nagy hatású monográfiájában. Véleménye szerint a körmenetek és a királyság győzelmeiről tudósító más ünnepi formák kulcsszerepet játszottak az uralkodói hatalom és a társadalom kapcsolatában, mind időbeliségük, mind beszédmódjuk és az alkalmazott szimbólumok, mind térbeliségük részét képezték a propaganda ekkoriban egyre hatékonyabb működésének. Vizsgálódásai kiterjednek a propagandagépezet átalakulására, az uralkodói hatalom alátámasztását célzó „szimbolikus offenzívára”.⁷⁵ Fogel más ceremóniák (például a hivatalos rendeletek kikiáltása és kiplakátolása⁷⁶) mellett röviden kitér a rendkívüli körmenetek térbeliségére is: meglátása szerint ezek néhány kivétellel egy rendkívül szűk központi térbe íródtak csupán, a Sainte-Chapelle-től indultak és a Notre-Dame katedrálishoz érkeztek.⁷⁷ A szerző leírása alapján kiáltó az ellentét a 15. század elejének sokszínűsége és a 16. század uniformizált gyakorlata között. A 16. századi krónikás beszámolók segítségével ezt az átalakulást vizsgáljuk meg többféle szemszögből – vajon valóban egyszerű egységesülésről, a központ felértékelődéséről lenne csak szó?

A Fogel által kiemelt központi útvonalat mutatta be a század elején egy parlamenti tanácsos, Germain Chartelier, amikor rendkívül alaposan leírta, milyen utat járt be kollégáival a Palota és a Notre-Dame templom között 1509 tavaszán: először március 23-án egy békekötés megünneplése alkalmából, majd április végén a velenceiek felett aratott győzelem miatt, végül egy hónappal ké-

⁷⁵ Fogel, M.: Les cérémonies i. m.

⁷⁶ Fogel, M.: Les cérémonies i. m. 29–50., 102–111.

⁷⁷ Fogel, M.: Les cérémonies i. m. 137–138.

sőbb, május végén ugyancsak ez okból. Mindhárom alkalommal más módon járták be a különben nem túl bonyolult utat a Cité szigetén, az egymástól 3-400 méter távolságra fekvő két helyszín között. Az első alkalommal a parlamenti bírák elgyalogoltak a székesegyházba, majd innen indult a körmenet „a Cité körül” (*autour de la cité*): a templom nyugati nagy kapuján kilépve egyenesen elindultak a Kalendre utcán, és beérkeztek a Palota udvarára, ahol imádkoztak a Sainte-Chapelle kitett ereklyéi előtt. Visszafelé a sziget másik, párhuzamos utcáján, a Vieille Draperie (Régi Posztós) utcán haladtak, majd bevonultak a katedrális melletti kolostor épületei közé és innen kanyarodtak vissza a Notre-Dame főkapujához.⁷⁸ Egy hónappal később a parlament és a Számvevőszék tagjai a Sainte-Chapelle-től indultak el, „Fülöp király nagy lépcsőinél”, áthaladtak a Palota nagy kapuján és a Vieille Draperie utcán át eljutottak a Notre-Dame kolostorba, majd innen a székesegyházba. Visszafelé pedig a Kalendre utcán át közelítették meg a Palotát.⁷⁹ A megfordított sorrend ellenére úgy tűnik, hogy a székesegyházról a Palotáig mindig a Kalendre utcán, a másik irányban viszont a párhuzamos Vieille Draperie utcán haladt a menet. A harmadik feljegyzett körmenet azonban rácáfol erre a szabályra: ennek ugyanis csak a köztes állomása volt a Notre-Dame, ahova a bírák a Kalendre utcán végigsétálva jutottak el, majd egy kis oldalajtón bevonultak a templomba, egészen a kórusba. Innen indultak ugyanis tovább az ereklyékkel felszerelve a Kis hídon és a Saint-Jacques utcán végighaladva a Sainte-Geneviève apátságig.⁸⁰ A távolról nézve központosított térbeliség is jelenthetett tehát változatos mikrotereket, az útvonal állandó variálását.

A körmenetek részletes útvonala azonban általában nem jelenik meg a narratív forrásokban, térbeli utalásokkal csak akkor találkozhatunk, ha a szertartás közben valamilyen botrány történt, mint Szent Genovéva ereklyetartójának lehozatala alkalmából 1524. május 24-én, amikor a ceremónia során, a Notre-Dame székesegyház felé vezető úton összekülönbözött egymással Párizs püspöke és a Sainte-Geneviève apátság feje, hogy ki haladjon az előkelőbbnek tartott jobb oldalán az utcának.⁸¹

A 16. századra vonatkozó vizsgált naplók az általuk lefedett 52 évben 86 különleges körmenetről számolnak be – a Fogel-féle hivatalos összeírásban 123 körmenet jelenik meg erre az időszakra, ám nem feltétlenül ugyanezek a ceremóniák, hiszen ő a városi hatóságok, a Parlament, a Számvevőszék és a Notre-Dame káptalanja által elrendelt vagy rendezett körmeneteket vette számba,⁸² így kimaradhattak az egyetem vagy a plébániák, rendek szervezésében megtartott processziók. Ez azt jelenti, hogy számos hivatalos körmenet nem keltette fel eléggé a naplóírók érdeklődését, ám más alkalmakkor valamiféle figyelmet mégiscsak fordítottak a jelenségre.

⁷⁸ *Paul Guilhiermoz*: Mémorial de Germain Chartelier, conseiller au Parlement (1503–1511). Bulletin de la Société de l’Histoire de Paris et de l’Ile-de-France 15. (1888) 171.

⁷⁹ *Guilhiermoz, P.*: Mémorial i. m. 172.

⁸⁰ *Guilhiermoz, P.*: Mémorial i. m. 176–177.

⁸¹ Versoris 140–141.

⁸² *Fogel, M.*: Les cérémonies i. m. 473. a forrásokról, 434–441.

A naplókban megjelenő körmenetek térbelisége egyáltalán nem annyira egyöntetű, ahogyan azt a Fogel által bemutatott körmenetek alapján gondolhatnánk. A legnépszerűbb központok esetében akár vélhetnénk azt is, hogy nincs nagy változás a 15. századi helyzethez képest: a Notre-Dame székesegyházba irányuló 21 körmenet mellett 12 ment a Sainte-Geneviève apátságba, és emellé még odavehetjük a Szent Genovéa ereklyetartóhoz kötődő speciális szertartást, amely az apátságból indult, a Notre-Dame-ban tartott szentmisével érte el a csúcspontját és végül az apátságba tért vissza – korszakunkban ebből 13-at jegyeztek fel a szerzőink. Ez a két szentély tehát magához vonzotta az összes feljegyzett körmenet felét. A Saint-Martin-des-Champs apátság már csak öt alkalommal vált célponttá, és ebből kétszer az egyetem szervezte a ceremóniát. A Palota és a területén álló Sainte-Chapelle két-két ízben szerepel a naplókban, és kétszer jelenik meg a Saint-Jean-en-Grève templom is. A többi egyházi intézmény (a korábban oly népszerű Sainte-Catherine-du-Val-des-Écoliers, a Saint-Germain-l’Auxerrois, a ferencesek és a karmeliták, valamint néhány újonnan felbukkanó plébániatemplom) csupán egy-egy alkalommal kerültek bele a naplókba körmenetek célpontjaként.

Gyakoribbá vált viszont a 15. században is ismerős szokás, az egyéni plébániák területén egy időben tartott, a liturgikus évtől azonban független menetek rendszere: míg az 1412-es sorozatban, vagy akár 1524-ben is ezek egymástól elkülönült napokon zajlottak, 1530-ban és a 16. század végén már heteken át követték egymást. Így történt ez az 1583-1584-es évek „fehér körmenetei” (*processions blanches*) idején, amelyek egész Észak-Franciaországban elterjedtek,⁸³ és így az 1589-es válságos év elején, amikor Párizs szembehelyezkedett a zsarnoknak ítélt III. Henrik királlyal, és hosszan gyászolta a király által meggyilkoltatott vezetőit, a Guise testvéreket.⁸⁴ Ezek a valamennyi plébánián zajló körmenet-sorozatok egyfajta pánikhangulat szimptomái voltak, és nem a hatalom utasítására, annak képviseletében, hanem spontán közösségi vagy helyi papi kezdeményezésre indultak el és folytatódtak igen sokáig. Az ismétlődés és a plébániái keretek előtérbe helyezése mellett különlegessé tette ezeket a meneteket a résztvevők kiléte (egyházi intézmények helyett gyermekek, majd laikus felnőttek is), időszaka (éjjel, fáklyafénynél), a résztvevők önsanyargatása (télvíz idején egy szál ingben, mezítláb gyalognak).⁸⁵

Első közelítésben tehát elmondhatjuk, hogy a körmenetek valóban koncentráltabbak lettek a térbeliségüket tekintve, de nem tűntek el teljesen a külféle periferikus helyszínek sem, illetve a naplók alapján nem egy, hanem két pólus rajzolódik ki: a Cité szigetén álló székesegyház, amelyhez nyilvánvalóan kapcsolódik a Palota és a Sainte-Chapelle is, valamint a bal parti dombokon, a

⁸³ Crouzet, D.: Recherches i. m. 156.

⁸⁴ Denis Crouzet: Les guerriers de Dieu: la violence au temps des troubles de religion, vers 1525 – vers 1610. I-II. Champ Vallon 1990. II. 379–389.

⁸⁵ „Ugyanezen a napon [1589. február 3.] igen szép körmenetek, ahol rengeteg teljesen meztelen ember vett részt, akik igen szép kereszteteket hordoztak; néhányan azok közül, akik részt vettek ezen a meztelen körmeneten, a kezükben vitt gyertyájukhoz vagy viaszfáklyájukhoz [...] az elhunytak [a király által meggyilkolt Guise testvérek] címereit rögzítették; a rajtuk lévő ingen vagy fehérneműn nagy rózsafüzéreket viseltek.” François 47.

város peremén elhelyezkedő, a város hagyományos védőszentjének ereklyéjét őrző apátság.

A körmenetek tematikája némiképp tisztázhatja a két központ, sőt a többi helyszín szerepét is. A 21 körmenet közül, amely a Notre-Dame székesegyházba indult, 7 hálaadó körmenet volt, a Sainte-Geneviève apátságba ezzel szemben egyetlen ilyen célú processzió irányult. Az apátság így, a természeti katasztrófák – ekkoriban jellemzően a szűnni nem akaró nyári esőzések – miatt körbehordozott ereklyetartóval és a számos egyéb könyörgő menettel, eltérő funkciót töltött be a válságos évtizedekben, az isteni irgalmasság és segítség egyik legfőbb forrása lett, és ezzel egyöntetűbb szerepet vett fel, mint a 15. század elején, amikor békekötések és dinasztikus események megünneplése is kötődött ide. A királyság dicsőítése pedig hasonlóképpen egyre kizárólagosabban kötődött a Notre-Dame-hoz és környékéhez.

A ritkán szereplő templomok előtérbe kerülése is magyarázatot kap a körmenetek okainak vizsgálata révén. A nyolc egyetlen alkalommal szereplő templom közül öt (Sainte-Catherine, Saint-Germain-l’Auxerrois, Saint-Médard, Saint-Gervais és Saint-Barthélemy), valamint a kétszer feljegyzett Saint-Jean-en-Grève is egy ízben engesztelő körmenetek célpontjaivá váltak, mivel protestánsok által elkövetett képprombolás, szentostya-megszentségtelenítés történt falaik között vagy a közelükben. A leghíresebb ilyen botrány 1528 júniusában esett meg, amikor a Sainte-Catherine-du-Val-des-Écoliers közelében fekvő utcában egy éjjel összetörték egy nyitott falfülkében álló Szűz Mária szobrot: a következő napokban összesen három engesztelő körmenet indult a környékre, egy a Sainte-Catherine templomba, kettő viszont egyenesen a büntett helyszínére, egy polgári házhoz.⁸⁶ A szentségtörés helyrehozatala, reparációja megkövetelte, hogy a gaztett helyszínén történjen az engesztelés is,⁸⁷ így a protestantizmus erősödése és a katolikus képek és dogmák ellen tiltakozó protestánsok fellépése új helyeket emelt be a körmeneti térképre (például hétköznapi utcárszleteket), de emellett a hagyományos körmeneti logika másfajta átrendeződésének a lehetőségét is felvetette.

Moshe Sluhovský munkájában a Sainte-Geneviève apátságához kötődő ritusok kapcsán vizsgálta a 16. századi átalakulásokat, és arra mutatott rá, hogy a reformáció fenyegetése és emellett a királyi hatalom megerősítésének az igénye valóban változásokat eredményezett a város rituális terében, ám ez nem egyszerűen a központ, vagyis a Notre-Dame és a Sainte-Chapelle felértékelődését jelentette.⁸⁸ Eppen egy más helyszínre irányuló engesztelő körmenet, az 1535. január 21-én tartott, az egész várost megmozgató ceremónia világíthat rá az átalakítás jellegére. A körmenetet azért rendezték, mert 1534 októberében a szentmisét és az oltáriszentséget gyalázó pamfletek jelentek meg az egész városban, sőt az ország több pontján is, amelyekből még a király lakosztályába is jutott. Ezt a botrányos eseményt erőteljes protestánsüldözési hullám követte.⁸⁹

⁸⁶ Versoris 207–208.

⁸⁷ *Élisabeth Crouzet-Pavan*: „Sopra le acque salse” *Espaces, pouvoir et société à Venise à la fin du Moyen Age*. I–II. Roma 1992. 916.

⁸⁸ *Sluhovský, M.*: *Patroness of Paris* i. m. 114.

⁸⁹ *Owen Chadwick*: *A reformáció*. Bp. 1997. 146.

A januári körmenet kimondott célja az oltáriszentség felmagasztalása, kien-gesztelése volt, és ehhez összegyűjtötték a város összes jelentős relikviáját, így a Sainte-Chapelle-ből a Krisztus szenvedéséhez kapcsolódó töviskoszorút, az Igaz Keresztet és Krisztus vércseppjét, valamint Szent Lajos király fejereklyé-jét.⁹⁰ Megjelentek a szertartáson Szent Genovéa ereklyéi is, ami azért különle-ges, mert ahogy már láttuk, az apátság addig mereven ragaszkodott ahhoz, hogy a szent maradványai a legértékesebb relikviák Párizsban, így semmilyen más ereklye előtt nem kell hódolniuk – Szent Lajos királynak a 13. században még nem sikerült megváltoztatni ezt a hozzáállást.⁹¹ Ezen a napon azonban, 1535. január 21-én Szent Genovéa ereklyéi is csatlakoztak a többi egyházi in-tézmény kincseihez a Notre-Dame székesegyházban, majd innen vonultak át együtt a Louvre közelében álló Saint-Germain-l’Auxerrois templomba, a király plébániatemplomába, „mert a király itt volt”.⁹² I. Ferenc mellett az oltáriszent-ség is itt „várta” a menetet, majd baldachin alatt, a király és az egész nemesség kíséretében így vitték el a Notre-Dame katedrálisba. A korabeli városi vezetés meg is jegyezte, hogy ez volt az első alkalom, amikor Szent Genovéa átkelt a Szajna jobb partjára – az eddigi kötöttnek számító útvonal ugyanis mindig a Notre-Dame-ig vezetett csupán.⁹³ Az oltáriszentség új fenyegetettsége és a ki-rály jelenléte tehát kellő nyomást gyakorolt az eddig hagyományos szokásaihoz és különállásához ragaszkodó apátságra.

A különféle szentélyek ereklyéi mellett a párizsi identitás csodatörténete is helyet kapott a menetben: a Notre-Dame hídon eljátszották a Saint-Jean-en-Grève templomban őrzött, törrel megsebzett ostya történetét. Ez a misztérium-játék már feltűnt egy processzióban a 15. század folyamán is: 1444-ben egy bé-kéért könyörgő menet haladt a Sainte-Catherine perjelség felé, és ennek során, a csodás ostya és a tör közszemlére tétele mellett megjelenítették a szentostyá-ra támadó zsidó megbűnhődését is.⁹⁴ Ebben az esetben az eucharisztikus törté-net csupán egy volt a körmenet fényét emelő sokféle ereklye sorában. A 16. szá-zadi színjáték viszont kifejezetten a körmenet főszereplőjére, a felmagasztalt szentostyára irányította a figyelmet. Ennek a processzióknak azonban volt egy másik kedvezményezettje is: a király, akinek a kedvéért Szent Genovéa erek-lyéje átlépte a Szajnát, hogy a saját plébániatemplomában csatlakozhasson a menethez; illetve akinek a dicséretét a Notre-Dame hídon felállított borostyán-lugasban aranyozott szalagokra írt szövegek hirdették.⁹⁵ A király bírói hatalma nyilvánult meg az ünnepélyes napot és a körmenetet lezáró, a város több hely-színén zajló csoportos kivégzésekben is.⁹⁶ A királyi hatalom tehát régi tárgya-kat, történeteket és emellett hagyományosan használt helyszíneket épített be

⁹⁰ Driart 175.; Journal d’un Bourgeois 1515–1536. 442–444.

⁹¹ Sluhovsky, M.: Patroness of Paris i. m. 95.; Chiffolleau, J.: Les processions i.m. 60.

⁹² Journal d’un Bourgeois 1515–1536. 443.

⁹³ Registres des délibérations II. 196.

⁹⁴ Journal d’un Bourgeois 1405–1449. 372.

⁹⁵ Registres des délibérations II. 196.

⁹⁶ Registres des délibérations II. 199.; Journal d’un Bourgeois 1515–1536. 444. Lásd: *Novák Ve-ronika*: Az elítélt teste és a város szövete. Kivégzés, hatalom és térhasználat a 15–16. századi Fran-ciaországban. In: *A test a társadalomban*. Budapest 2015. 330.

egy újfajta konfiguráció szerint elrendezett ceremóniába, amely nem csak a meggyalázott oltáriszentség felmagasztalását, hanem az ezt előmozdító, a körmenetben személyesen, jámbor hívóként résztvevő király dicsőítését is elérte.⁹⁷

Az elkövetkező évtizedekben a korábban sosem tapasztalt utazás megismétlődött, 1549-ben a szintén jobb parti Saint-Paul templomba, az 1550-es és 1580-as évek között pedig több ízben is a Sainte-Chapelle-be vitték Szent Genovéva ereklyéit a protestánsok ellen tartott körmenetek során.⁹⁸ Sluhovsky értelmezésében a királyi hatalom „újrarajzolta” a város katolikus terét, hiszen engedelmességre szorította az egyházi szertartásokat, a városi hatóságokat és az ereklyéket is.

Átrendeződő terek – ellenőrzés és széttagozódás

A változásokat összegezve egy meglehetősen komplex képet rajzolhatunk fel. Megritkult a hagyományos, várost átszelő, a központtól a falak felé haladó, a város területét nagymértékben érintő menetek mintázata, ám a 16. századi, krónikások által jelentősnek tartott körmenetek még mindig többféle helyszínt emeltek be a ceremóniák célpontjai közé. A motivációk és alkotóelemek alaposabb vizsgálata azonban arra mutatott rá, hogy végbement egyrészt egyfajta specializálódás a különféle célpontok között, az uralkodói hálaadás helyszínei egyre jobban elkülönültek a természeti katasztrófák elleni könyörgések helyétől; másrészt pedig az egyes szentélyek nem saját tekintélyük, jellegzetességeik miatt váltak célponttá, hanem időnként csak azért, mert éppen a közelükben történt valami konkrét esemény. Ugyanígy a periférikus templomok körmeneti értékének csökkenéséről tanúskodik hagyományaik áthágása, ereklyéik és legendáik felhasználása a 16. század „főszereplői”, az oltáriszentség és az uralkodó felmagasztalása érdekében.

A 16. századi átalakuló körmeneti térképet tehát nem írhatjuk le egyszerűen a központosodással, bár tény, hogy a 15. század eleji sokszínűség, a város periferiáján elhelyezkedő templomok (Sainte-Catherine-du-Val-des-Écoliers, Saint-Martin-des-Champs és Sainte-Geneviève) óriási súlya helyett a különleges körmenetek a város központjába koncentrálnak. Megjelent a koncentráció a Sainte-Chapelle-től induló és a Notre-Dame-ba érkező körmenetek gyakorlatában, de ide tartozhat Szent Genovéva ereklyéjének ekkoriban egyre gyakoribbá váló lehozatala is, hiszen ez is a Notre-Dame-ban tartott misében érte el csúcspontját. A Notre-Dame-ban összpontosultak a győzelmekért és békekötésekért hálát adó körmenetek is, amelyeket aztán a század utolsó évtizedeitől egy másik szertartás, a királyság által könnyebben ellenőrizhető, a vegyes ügyekért könyörgő menetekről tisztán elkülönülő és szinte kivétel nélkül a Notre-Dame-ban tartott Te Deum kezdett el kiszorítani.

⁹⁷ Hasonló stratégia jelenik meg Hunyadi Mátyás 1489-es budai úrnapi körmeneti szereplésében is – Goda K.: „Ecce...” i. m. 186. és 213.

⁹⁸ Sluhovsky, M.: *Patroness of Paris* i. m. 114.

A kormányzat és a városi intézmények által kézben tartott specializálódó és kétpólusú rendszert bontották meg időnként a tér szétforgácsolódását hozó körmenetsorozatok, amelyek az 1580-as évek folyamán (1583-1584 és 1589), a korábbi gyakorlattól eltérve, valójában a meggyengülő királyi hatalommal szemben felemelkedő ultrakatolikus Liga és az általa befolyásolt, pánikba esett párizsiak többé-kevésbé spontán (de semmiképpen sem hivatalos) kezdeményezéseinek tarthatók.⁹⁹ A központi, intézményes, hivatalos formákkal szemben ezek a körmenetek a város valamennyi negyedét érintették, és a kisebb közösségek vezetői, a királlyal elégedetlen plébánosok, a városnegyedek előljárói mozgatták a szálakat. Denis Crouzet elemzése szerint a közösség által szervezett körmenetek a mennyei Jeruzsálemhez tették hasonlóvá Párizst.¹⁰⁰

Elizabeth Crouzet-Pavan a velencei köztér vizsgálatánál állapította meg, hogy a városi hatalom olyan sikeresen tette saját központi tereit (Szent Márk tér és Rialto) a városi élet megkérdőjelezhetetlen központjává a 14-15. században, hogy az ezzel szembeszegülő megmozdulások is ugyanezeket a helyszíneket választották a tiltakozás kifejezésére, mivel a helyi közösségek központjai elveszítették szimbolikus jelentőségüket.¹⁰¹ A 16. századi Párizsban láthatólag nem ez a helyzet: az egyre egyértelműbben kirajzolódó központ és a régi szentélyek tekintélyvesztése mellett a körmenetek válságos időszakokban (természeti katasztrófák és a Sainte-Geneviève apátság, szentségtörés és az érintett templomok engesztelő felkeresése) más helyszíneket is láthatóvá tettek, a királlyal szembehelyezkedő városi erők pedig saját tereiket, plébániai körmeneteiket tudták igen erős szimbolikus tartalommal megtölteni.

CONSECRATED ITINERARIES – CONTROLLED ITINERARIES.
PROCESSIONAL SPACE AND POWER IN FIFTEENTH-SIXTEENTH CENTURY PARIS

by *Novák Veronika*
(Summary)

The study explores the changing uses of space in Parisian processions during the fifteenth and sixteenth centuries. The analysis is based on local narrative sources, chronicles and diaries, and thus encompasses the most visible part of the processional practices, the extraordinary processions imploring divine help for actual meteorological or political crises and also the thanksgiving processions reflecting on victories, peace treaties and dynastic events. The end of the Middle Ages experienced a multifaceted and colourful processional culture, with a great variety of itineraries adopted in the Parisian urban space. Concerning the early modern era and the tentatives of strengthening royal power, a certain uniformisation of the practices is described in modern historiography.

⁹⁹ Ennyiben talán párhuzamba hozhatók az éppen ekkor, 1588. május 12-én „feltalált” barikádokkal is, lásd *Denis Richet: Les barricades à Paris le 12 mai 1588. Annales ESC 45. (1990: 2. sz.) 383–395.*

¹⁰⁰ *Crouzet, D.: Les guerriers i. m. II. 361., 382.*

¹⁰¹ *Élisabeth Crouzet-Pavan: Cultures et contre-cultures: à propos des logiques spatiales de l'espace public vénitien. In: Shaping urban identity in late medieval Europe. Ed. Marc Boone – Peter Stabel. Leuven–Apeldoorn 2000. 89–108.*

Analysing the destinations and itineraries of the processions, together with the possible motivations for the choices of ecclesiastical institutions, and the very details of the ceremonies, the paper tries to draw a more complex picture of the changes, nuancing the simple uniformisation thesis. In fact, several churches preserved their role as processional destinations, but the changing processional practices transformed the message linked to the choice of the different institutions. At the same time, the extraordinary processions at the single parishes acquired a new importance at the end of the sixteenth century.